

ELSBETH BÖSL, ANNE KLEIN, ANNE WALDSCHMIDT (eds.), *Disability History. Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte. Eine Einführung*, Bielefeld 2010, transcript Verlag, 354 s. ISBN 978-3-8376-1361-2

Význam recenzovaného sborníku spočívá především v tom, že v německé historické vědě etabloje nově se rozvíjející disciplínu, a musí se tudíž vypořádat se všemi problémy, které taková situace přináší (ukázat konceptuální možnosti i příklady konkrétních aplikací, zprostředkovat „kanonické“ texty, etablovat pojmosloví, prokázat inovativnost, získat legitimitu atd.). V německém prostředí samozřejmě probíhaly již v 80. letech minulého století výzkumy k dějinám léčebných institucí či společenského postavení osob s „postížením“, v nichž se „postížení“ chápalo jako biologický či medicínský „nedostatek“, resp. jako soubor sociálních represivních praxí, recenzovaný sborník však nabízí radikálně jiná teoretická a konceptuální východiska pro výzkum kulturní a diskurzivní produkce tělesné odlišnosti, ovlivněná angloamerickými „disability studies“. Pro českou historickou vědu je pak sborník významný především z toho důvodu, že se tato disciplína v obou zemích začíná prosazovat jen s velmi krátkým časovým odstupem. Na rozdíl od například „gender history“ či později „queer history“, jejichž ozvuky česká historická věda zaznamenala v 90. letech a bez zkušenosti s předchozími teoretickými debatami je po krátkém váhání buď ponechala raději zcela stranou „seriózního výzkumu“, nebo je včlenila mezi „nová témata“ kulturních dějin (a většinou následně redukovala na výzkum „životních světů“ mužů a žen), nabízí se v případě „dis/ability history“ možnost vyhnout se teoretickému tápání a navázat na konceptuální vývoj disciplíny a její aktuální badatelské přístupy.

Samotný koncept „dis/ability history“, jenž je sofistikovaně, ale současně velmi přehledně představen ve dvou úvodních teoretických statích sborníku (Anne Waldschmidt, Elsbeth Bösl), by bylo v očích českého publika možné legitimizovat jeho přínosností pro stávající disciplíny, například dějiny medicíny či dějiny těla (ostatně ani editorky se této strategii zcela neubránily). V následujících odstavcích se však soustředím na teoretická východiska konceptu dis/ability history a na typy badatelských otázek, jež si lze v jeho rámci položit. V první řadě je zapotřebí zdůraznit, že „dis/ability history“ vychází z diskusí „disability studies“, a jedná se

tudíž o disciplínu s velkým důrazem na teorie (nejčastěji se navazuje na Foucaultovy koncepty diskurzu, bio/moci, governmentality, na butleriánské pojetí performativity, queer kritiku, postkoloniální studia atd.). „Postižení“ či obecně „jinakost“ vztažená ke „zdraví“ se zde nechápu jako ontologické či biologické danosti, ale jako (převážně negativně konotované) kategorie zastřešující nejrůznější formy vtělené diference, na niž mají určující vliv historicky se proměňující společenské a kulturní kontexty – například dobová pojetí normality či představy o zdraví, funkčnosti a krásě potvrzující a legitimizující stávající sociální řád. „Postižení“ je v tomto smyslu sociálním a diskurzivním konstruktem, který se produkuje v odborných diskurzech, stejně jako každodenních praxích, politickém vyjednávání a subjektivním vnímání. Samotná historicita „postižení“, proměnlivost jeho definic, diskurzy, jejichž se stalo součástí, a jejich dopady na konkrétní sociální praxe a sebeidentifikace představují výzvu pro badatele a badatelky na poli sociálních věd, aby formulovali projekty s historickým rozměrem. Jak ukáží níže recenzované příspěvky, je ale rozdíl, pokud se diferenční kategorie vztažené ke „zdraví“ pouze přidávají ke stávajícímu výzkumu, nebo pokud projekt přímo vychází z tezí „disability studies“ (jakkoli je lze operacionalizovat různě).

V německé historiografii se „disability studies“ prosazují do značné míry díky textům Anne Waldschmidt, ostatně jedné z editorek a autorek úvodních teoretických studií (ostatně omezená reflexe angloamerického bádání je až trochu zarážející, například s monografií Carol Poor *Disability in Twentieth-Century German Culture* se v celém sborníku přímo vyrovnávají jen Gabriele Lingelbach a Bern Wedemeyer-Kolwe). Recepce konceptu prostřednictvím textů Waldschmidt může souviset i s jejich didaktickou rovinou; často se například ve sborníku odkazuje na (možná trochu schematický) výklad o třech modelech „postižení“ (přestože rozlišovat mezi sociálním a kulturním modelem „postižení“ není z hlediska teoretických východisek, jež jsou předpokladem pro tematizaci kulturního modelu, vůbec nutné). Každopádně se tento třístupňový model stal nejen takřka topos, signalizujícím příslušnost k nové disciplíně, ale i sdíleným rastroem, umožňujícím v úvodní části studie přehledně shrnout starší badatelskou tradici a pojmenovat vlastní výzkumné cíle. Tedy *medicínský model*, který se formoval od poloviny 19. století a nahlížel na „postižení“ jako na individuální „odchylku“ a nemoc, nahradil v průběhu 80. let 20. století *sociální model* rozlišující zdravotní „odlišnost“ (tělesný či mentální hendikep) od „postižení“ jakožto formy znevýhodnění a mocenské asymetrie vzniklé v ekonomickém a politickém systému na základě toho, jak se systematicky vytváří kontrast s „normálním“. Pod vlivem poststrukturalistické kritiky pak podle Waldschmidt došlo k nastolení *kulturního modelu* „postižení“, v jehož rámci se rovněž samotná zdravotní „odlišnost“ interpretuje jako produkt procesů označování a řádů vědění.

V návaznosti na tyto posuny lze vyprofilovat následující skupiny badatelských otázek pro historickou vědu, které přímo pracují s „postížením“ jako hlavní analytickou kategorií a jichž se částečně dotýkají i úvodní teoreticky orientované stati sborníku.

1) První skupinu představují badatelské otázky po historické změně v definicích ab/normality a strategiích utváření hranice mezi zdravím a nemocí. Analyzovat lze komplexní procesy pojmenování a kategorizace „postížení“, které dávají vzniknout konkrétním kulturním a sociálním praxím, stejně jako to, „jak vznikala“ ab/normalita jakožto diferenční kategorie společenského řádu (výzkum se tedy nesoustřeďuje pouze na historické formy utváření „odchylek“ od normality, ale předpokládá se produkovanost i normality samotné – odtud ostatně i označení *dis/ability history*).

2) Na definice a kategorizace „postížení“ navazuje otázka, jak se tělesná odlišnost reprezentovala, pomocí jakých argumentů, rétorických figur či narativních postupů, případně jaké diskurzy na těchto reprezentacích participovaly, jak se navzájem ovlivňovaly při produkci významu atd. S reprezentacemi souvisejí i diskurzivní praxe a hranice artikulovatelnosti „postížení“ na jedné straně, ale také „konkretizace“ diskurzu „postížení“ – ať už se jedná o různé instituce či formy státní politiky nebo třeba o strategie normalizující vtělené diference.

3) Další badatelskou oblast představuje samotný výzkum těchto kulturních a sociálních praxí v konkrétních historických kontextech. Jde o odpovědi na otázky typu, jak byli konkrétní jedinci přiřazováni k diferenční kategorii „postížení“, jak společnost nakládala se zdravotní odlišností, jaké formy znevýhodnění, omezení či kontrolních mechanismů se s ní pojily, jaké každodenní praxe se rozvíjely na takto definovaném poli, jak do vztahu společnosti k „odlišným“ intervenoval stát, s jakými jinými diferenčními kategoriemi a identitami se zdravotní odlišnost protínala v sociálním prostoru atd. Diskurzy „postížení“ či tělesné „odlišnosti“ obecně v tomto pojetí vypoovídají především o společenské většině – analytická kategorie postížení umožňuje tematizovat jak dobovou imaginaci společenského řádu (například v souvislosti s normativními koncepty moderny jako autonomie, individualita, rovnost či produktivita), tak konkrétní kulturní praxe jejího nastolování.

4) Sledovat lze konečně i utváření individuálních a kolektivních identit, vztahujících se k diskurzu postížení.

Právě problematice subjektivity a jednání historických aktérů se v úvodních teoretických statích věnuje zvýšená pozornost. V sofistikovanějším případě by badatelské téma představovalo například individuální jednání i prostřednictvím performativních řečových aktů, gest či samotné připsané tělesné diference; v úvodních statích i některých empirických příspěvcích se ale tematizuje „ak-

térská zkušenost postižených“, aniž se dostatečně reflektují diskuse v ostatních historických disciplínách, především v historické antropologii (určitá daň za institucionální zakotvení autorů a autorek v jiných oborech, jejichž perspektivy přikládají na historický materiál, což jinak představuje bezesporu výhodu). Vzhledem k tomu, jak jsou úvodní programové příspěvky teoreticky poučené, je nadšení pro výzkum (autentických?) aktérských zkušeností poněkud překvapující. Přitom již od konce 80. let se na poli historické antropologie (i v německém prostředí především pod vlivem textů Joan Scott) vedou diskuse o zkušenosti jako analytické kategorii historického výzkumu a mainstreamově se opouští zjednodušující extradiskurzivní pojetí zkušenosti, jež má v tomto případě dodat na legitimě zkoumané marginalizované skupině i celé disciplíně.

Druhá část sborníku představuje aktuální výzkumné projekty na poli „disability history“ v německojazyčném prostoru a je strukturována podle typů diskurzů a praxí, jimiž se „postižení“ produkuje – vědeckých diskurzů a subjektivní zkušenosti, institucí a politiky, umění a literatury. Příspěvky však budu komentovat podle jiného klíče – soustředím se na to, které z výše nastíněných analytických možností „disability history“ jednotlivé příspěvky využívají, resp. které analytické možnosti a způsoby kladení otázek se nejčastěji prosazují a které nikoliv. Nejprve bude ale třeba zamyslet se nad tím, do jaké míry představuje „postižení“ v rámci jednotlivých projektů ústřední analytickou kategorii.

Analytická funkce „postižení“ je v případě některých projektů poněkud nejasná. Především se jedná o příspěvek Wilfrieda Rudloffa o institucionalizaci a de-institucionalizaci „postižení“ v poválečném Německu, a to na příkladu bydlení či poskytování ubytování osobám s tělesným hendikepem. Hlavní badatelská otázka by v tomto případě patrně zněla, zda lze vést paralely mezi společenským chápáním „postižení“ a proměnami ve způsobech bydlení. Podle Rudloffa nikoliv jednoznačně – proměna společenského chápání „postižení“ nekorelovala zcela se vznikem individuálního, neústavního bydlení a i v dnešní době se na tomto poli uplatňují různé perspektivy a zájmy. Proměna v modelu „postižení“ se v příspěvku spíše předpokládá, než aby se analyzovala; kritický potenciál „disability studies“ se nevyužívá plně (nové formy bydlení jsou pro postižené automaticky „hodnotné“ apod.).

Plně konceptuální potenciál „disability studies“ nerozvíjí ani studie Urse Germanna o vývoji sociálního státu ve Švýcarsku v letech 1900–1960. Je orientována spíše právněhistoricky a na dějiny sociální politiky; „postižení“ je k této problematice spíše přidáno, než aby představovalo východisko a současně základní analytický nástroj celého projektu. Poněkud nejasná zůstává práce s kategorií „vtělené diference“, k níž se autor hlásí, ale ve studii je uplatněna spíše rétoricky. Rozhodně však zvolené téma skvěle ukazuje na heterogenitu a kom-

plexnost reprezentací „postižení“. Germann řeší otázku, jak se ve Švýcarsku od 50. let tematizovalo „postižení“ v souvislosti se zavedením sociálních dávek, a to především v oblasti zákonodárství a politických diskusí, které doprovázely proměny zákonných norem. Ústředním definičním kritériem se stala „neschopnost výdělku“, a to poněkud ambivalentně – přestože zákon vycházel z medicínského individuálního modelu „postižení“, „stupeň invalidity“ se určoval podle výdělečné situace, nikoliv podle medicínské povahy „deficitu“. Hlavním cílem sociální politiky švýcarského státu pak bylo uschopnit k výdělku. Uplatňovala se sice argumentace ve prospěch začlenění, ale současně se používala deficitní rétorika. Na pozadí dobových právních a politických diskusí se rýsují odlišné reprezentace ze strany politiků, zaměstnavatelů i samotných „postižených“ a různá myšlenková schémata stojící v jejich pozadí, jež by stálo za to podrobit dalšímu rozboru.

Otázky vyvolávají rovněž příspěvky pracující s egodokumenty. Tzv. Krankenakten pacientů zavražděných v průběhu nacistické „eutanázie“ používá Petra Fuchs jako pramen pro uchopení percepce „postižení“ ze strany samotných „postižených“. Aniž by je dále rozebírala, Fuchs předpokládá historické proměny pojetí „postižení“ a normality v době Výmarské republiky a třetí říše, které měly ovlivnit jak sebe prezentace pacientů, tak jejich každodennost. Fuchs bohužel pouze konstatuje, že podobný typ egodokumentů vznikl za specifickým účelem, obsahuje určité narativní strategie (dál se nerozebírají), umožňuje uchopit osud pacientů v jeho jedinečnosti a vypovídá o svěbytném jednání historických aktérů a jejich různých způsobech života. Jedná se o „přímé stopy“ (s. 111) hospitalizovaných, na jejichž základě je můžeme „nechat promlouvat“. Paralela s historickou antropologií poloviny 90. let, včetně známého, mocensky problematického topos „propůjčení hlasu“, je v tomto bodě zřejmá. Konkrétní citované příklady pak naznačují, že i „slabomyslní“ pacienti ovládali pravidla hry a dokázali jimi manipulovat a pohybovat se v jejich rámci. O komplexnějším sebepojetí pacientů ani reprezentacích vlastní ab/normality však představené dokumenty spíše nevyovídají.

S určitými rezervami (také v oblasti artikulací subjektivity) rozvíjí premisy úvodních studií Bernd Wedemeyer-Kolwe ve své studii o dějinách sportu „tělesně postižených“ v období třetí říše. I zde je hlavní otázkou, jakým způsobem se definovalo „postižení“ a „postižené tělo“; autor však nechápe „postižení“ jako diskurzivní efekt, ale jako produkt sociálních praxí útlaku, což se v rétorice úvodů blíží spíše fázi „sociálního modelu“. „Postižení“ – a to nejen propagandou oslavovaní „váleční invalidé“ – nebyli v době třetí říše automaticky vylučováni z veřejného prostoru. Také „postižení“ dospívající mohli být – nezřídka po provedení sterilizace – včleněni do nacistického národního těla, disciplinováni a vedeni k „radosti z práce“ jako ostatní německá mládež, přičemž tuto možnost

většinou vítali s nadšením. Jejich sportovní aktivity ukazují na různorodost motivací, kdy se „postižení“ sami snažili ukázat svou společenskou užitečnost, často se sebe prezentovali jako „rovnocenní“, státní orgány zase chtěly posílit jejich loajalitu a zlepšit jejich zdravotní stav kvůli potenciálnímu pracovnímu využití, čímž zmírňovaly diskriminační rétoriku atd. V duchu úvodních studií by bylo přínosné, zeptat se například po prezentacích ab/normality, jejich argumentech a rétorických prostředcích u samotných „postižených“ sportovců (v textu se zmiňuje existence egodokumentů) nebo zkoumat definice „postižení“ ve veřejném diskurzu (opět se spíše předpokládají) – jen citované prameny naznačují různé vedené hranice mezi vrstvami „normality“ a společenské přijatelnosti, a to nezávisle na míře „fyzické způsobilosti“ ke sportu (například neslyšícím a nevidomým se určitý prvek „normality“ přiznává, mentálně handicapovaných nikoli).

Jiný typ práce s koncepty „dis/ability history“ představují studie, které se soustřeďují na proměny reprezentací tělesné jinakosti v širokých časových srovnáních. Maïke van Rijn poukázala na produkci „postižení“ v západoevropském výtvarném umění, konkrétně srovnávala dvanáct příkladů reprezentace lidí malého vzrůstu, jejich významy a funkce, které plní v naraci obrazů. Široký časový záběr ukazuje, že malí lidé (a „postižení“ obecně) byly z repertoáru výtvarných prostředků vytlačeni až v moderně, dříve byli jejich nedílnou součástí. Jako atribut moci a dvorské prestiže fungovali „trpaslíci“ na středověkých malbách, jejich zobrazování posloužilo jako strategie pro upoutání pozornosti diváka v raném novověku, umění 18. století začalo malý vzrůst chápat nikoliv jako pozitivně konotovaný zázrak nýbrž jako kuriozitu. Pozitivní aspekt zázračného se zcela vytratil během následujícího století, kdy již zobrazení tělesných „odchylek“ charakterizuje rétorika soucitu. V umění 20. století se nezobrazuje „postižený“ jedinec, ale „postižení“ jako takové. Takto široké pojetí na jednu stranu umožňuje konstatovat změnu, ale kultury kódující „postižení“ vnímá, obzvláště vzhledem k odvolání na koncept „zhuštěného popisu“ C. Geertze, jako příliš homogenní a stírá vazby na konkrétní sociální praxe. Za problematickou lze považovat úvahu o nutnosti badatelsky se oprostit od současných kategorií postižení a zeptat se, zda historicky podobné kategorie a kolektivní identity „skutečně existovaly“ a zda měly dopad na životní realitu historických aktérů.

V podobně širokém časovém záběru rozebírá Claudia Gottwald proměny směšnosti „postižení“, a to nejen v samotných komických reprezentacích, ale i v metadiskurzích komiky. Autorčino pojetí je přitom orientováno na diskurzivní analýzu, tedy otázku po hranicích produkce vědění a skutečnosti chápané dobovými aktéry jako smysluplné. Obecně je komické spojeno s odchylkou od společenské normy; prvek morálního odsudku výsměchu se objevuje na konci 18. století, v buržoazním pojetí dalších desetiletí se pak „postižení“ pojímá jako

individuální tragický osud, přičemž toto pojetí se rozvíjí paralelně s institucionalizací a medikalizací „postižení“ a přetrvává až do 80. let 20. století. Teprve následně vznikají nové formáty komiky (paracomedy apod.), kdy sami „postižení“ aktivně vymezují hranice směřnosti.

Sofistikovaně je analýza reprezentací ab/normality rozpracována ve zbývajících příspěvcích. Cornelia Brink srovnává tematizace psychické nemoci, strategie nastolování hranice normality a sebestylizace „psychicky odlišných“ ve dvou obdobích, kdy se vedly veřejné diskuse o vztahu psychiatrie a společnosti. Diskurzivní formace umožňující smysluplně artikulovat určité pozice (v medicínském diskurzu i veřejném prostoru obecně) a kolektivní zkušenost, která se na nich zakládá, jsou zde úzce propojeny se sociálním kontextem. V prvním případě se jedná o tzv. Irrenbroschüren vzniklé okolo roku 1900, jejichž autoři a autorky se oproti přiloženým psychiatrickým diagnózám nevztahovali k hranici mezi zdravím a psychickou nemocí (za „blázny“ označovali jiné případy), zaujímali výrazně konformní sociální role a nenastolili otázku občanskoprávní subjektivity psychicky nemocných. Druhou skupinu textů představují rozhlasové relace o reformě psychiatrie z roku 1976, kdy už se účinkující definovali jako psychicky nemocní, vystupovali jako skupina s určitými nároky na změnu terapie či zacházení a původ svého stavu navíc spojovali s „nemocemi“ společnosti. Posun podle Brink souvisí s diskurzivními formacemi, které umožňovaly artikulovat jen určité typy subjektivity – na počátku století nebyl duševně nemocný subjekt myslitelný, zatímco později se představy stabilního já stejně jako představy o jasných rolích a chování začaly „rozpouštět“ a vznikly možnosti artikulovat „jiné“.

Produkci normality je věnována rovněž studie Susanne Pohl-Zucker, která podrobuje rozboru diskuse o tzv. buněčné terapii u dětí s Downovým syndromem v SRN v 60. a 70. letech (šlo o to, zda injekčně aplikované zvířecí buňky mohou zlepšit stav „mongoloidních“ dětí). Kromě lékařů se do diskuse zapojovali také odborníci na poli speciální pedagogiky – obě strany se sice angažovaly v podpoře rodin, v cílené práci s dětmi a snaze o zlepšení jejich situace, na pozadí diskuse však autorka odkrývá medicínský model postižení orientovaný na „defekt“ a tematizující omezené šance na vývoj. V tomto pojetí souvisel vývoj osobnosti s vnějškovým přizpůsobením se společenským konvencím, jako příklad se uvádějí reprezentace „mongoloidního těla“ ve spisech pediatra Franze Schmidta – těla, které má být normalizováno, třeba i chirurgickou cestou, aby se zvýšily šance na „žádoucí“ vývoj dítěte a schopnost učit se. Dnešní modely „postižení“ v reprezentacích Downova syndromu jsou v Německu méně jednoznačné – kromě perspektivy orientované na „defekt“ se setkáváme se situací, již lze popsat pomocí konceptu tzv. flexibilní normalizace Anne Waldschmidt, kdy se rezignuje na pevné hranice a vychází se ze širšího spektra možných projevů normality.

„Postižení“ se produkuje i v rámci kampaní či charitativních akcí – Gabriele Lingelbach podrobila rozboru populární německou televizní charitativní loterii *Aktion Sorgenkind*. Na rozdíl od většiny dalších příspěvků, které historicitu modelů „postižení“ pouze předpokládají, Lingelbach skvěle dokládá proměny reprezentací a posuny v artikulacích „postižení“. V první fázi do poloviny 70. let lze rozeznat hluboce ambivalentní imaginaci, kdy se v apelech na osvětlený přístup veřejnosti současně zdůrazňuje heroické překonávání „deficitu“ ze strany postižených. Sice se hovořilo rovněž o integraci, ale pořady a reklamní materiály měly, jak naznačoval i sám název loterie, motivovat k soucitu, zobrazovaly „postižené“ jako pasivní objekty péče a částečně je i instrumentalizovaly pro zvýšení sociální prestiže dárců. K posunu reprezentací postižení došlo v období počátku 80. let, kdy se s rozvojem sociálního státu dostala televizní loterie do krize a změnila se do určité míry v prevenční kampaň. V souvislosti s prenatalním screeninem posílil negativní obraz „postižení“ a senzacechtivá, denunciační a infantilizující rétorika až do té míry, že se stala terčem kritiky ze strany samotných příjemců finanční pomoci. Současně začaly klesat zisky loterie. Po intenzivní diskusi na počátku 80. let došlo nejen ke změně názvu na „Aktion Mensch“, v němž se méně zdůrazňoval prvek péče, ale celý program se přeorientoval na prezentaci konkrétních skupin „postižených“, přímo cílené individuální dárcovství a přímý podíl „postižených“ na programu.

Jak naznačují předchozí odstavce, spojuje většinu příspěvků především zájem o dobové představy o ab/normalitě a o proměny definic „postižení“, přičemž v některých studiích se tyto proměny spíše předpokládají, v jiných přímo analyzují, včetně argumentů nebo například figurativního jazyka. Zatímco Wedemeyer-Kolwe vychází z pojetí postižení jako důsledku „sociálních mechanismů útlaku a stigmatizace“, ostatní autoři a autorky se soustředí na artikulace představ o ab/normalitě ve specifických diskurzích (vědeckých, medicínských, právních, politických) a specifických sociálních kontextech. Celkově se tedy příspěvky soustřeďují spíše na problematiku konkrétních reprezentací, o něco méně pak již na otázku jejich diskurzivních determinantů, limitů atd. (s výjimkou Gottwald a Brink). Nežřídko autoři a autorky také konstatují paradoxní vztah mezi obsahovou snahou o zlepšení postavení „postižených“ a stigmatizující rétorikou či redukcionistickými představami stojícími „v pozadí“ těchto argumentů. V některých studiích jsou také výsledky historické analýzy přínosně konfrontovány s modely „postižení“ v současných diskusích o „stejných tématech“ (například Downovu syndromu či politice bydlení). Menší pozornost je věnována dopadům konstrukcí „postižení“ na každodennost a sociální či institucionální praxe spojené s „postižením“, sociální kontext se spíše neproblematizuje – naopak příkladnou ukázkou výzkumu konkretizací „postižení“ na poli institucionální

politiky je nedávno publikovaná habilitace jedné z editorek, Elsbeth Bösl, *Politiken der Normalisierung. Zur Geschichte der Behindertenpolitik in der Bundesrepublik Deutschland*. Navzdory programu úvodních studií se překvapivě malá pozornost věnuje dopadu modelů „postížení“ na sebeprezentace samotných „odlišných“, na jejich prožívání a chování; většinou se zatím spíše konstatuje pluralita těchto představ a praxí. Na všech těchto rovinách, jejichž potenciál je jasně shrnut v úvodních příspěvcích a z různých pozic na něj ukazují i jednotlivé případové studie, se přitom otevírají obrovské možnosti pro další výzkumné projekty. Vzhledem k fungování německého akademického pole lze očekávat, právě i vzhledem ke zdařilosti a konceptuální promyšlenosti recenzovaného sborníku, že se v nejbližších několika letech stanou koncepty a způsoby kladení otázek charakteristické pro „disability studies“ součástí intelektuálního (a o něco pomaleji i institucionálního) main-streamu historické vědy. Dost možná se díky tomuto badatelskému poli i trochu oživí – v posledních deseti letech poněkud stojatá – diskuse o přínosnosti poststrukturalisticky zakotvených konceptů pro konkrétní historický výzkum.

Lucie Storchová